

Проблема структурування українського суспільства в розумінні Лесі Українки і Василя Стефаника. Селянство. Духовенство. Інтелігенція

У статті розглядаються особливості формування національної еліти в Україні кінця XIX – початку XX ст. З огляду на те, що країна на той час була у складі різних імперій, Російської та Австро-Угорської, специфіку процесу відстежено з перспективи представників двох регіонів – Наддніпрянщини (Леся Українка) та Галичини (В. Стефаник). Через сприйняття і власний досвід ключових письменників ранньомодерної доби показано шляхи мобілізації та зростання мистецьких та громадсько-політичних кадрів нації. До уваги взято станові, соціально-економічні, культурні, приватно-побутові чинники життя України на зламі віків.

Ключові слова: народ, держава, культура, мистецтво, політика, релігія, минуле, майбутнє, розвиток.

Постановка наукової проблеми та її значення. 1897 року, спростовуючи Франкове розуміння становища по обидва боки Збруча як більш-менш однорідне, а отже однаково придатне для національно-просвітницької діяльності, Леся Українка виокремлює ключовий, на її думку, диспарат, зумовлений не так внутрішніми (етнічними), як зовнішніми (імперськими) чинниками. «Коли в Галичині головний ґрунт для радикальної роботи – селяни, – читаємо у статті «Не так ті вороги, як добрії люди», – то у нас, на Україні, перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її “мозок”, – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому» [6, VIII, с. 22]. Як виглядає, авторка зумисне дещо спрощує, зокрема, констатує наявність прошарку національної інтелігенції в західноукраїнському суспільстві. У той час, як і на цих теренах провідну роль потенційно найбільш дієвої, рішучої сили в державному будівництві слід лишити за селянством. Принаймні, кількома роками раніше в листі до М. Павлика вона саме так, тобто достатньо об'єктивно, оцінювала становище: «Я очарована звістками з Вашого краю, – відгукується вона на похваллення громадського життя, – ще наша доля не загинула, коли у нас такий народ є! І як се так могло скластись, що у такого народу така інтелігенція виросла нецікава (щоб не сказати гірше!), як се народовці не бачать і не знають свого народу? Що у нас інтелігенція мало знає народ, се ще не так дивно, бо у нас прилюдности жадної нема, а в Вас і преса, і віча, і відозви [...]. Коли б у нас третя частина тієї прилюдности, що у вас, то я певна, що знайшлось би одразу в сто разів більше людей тямущих, ніж у вас тепер є» [2, с. 280].

Може видатися, що авторка чи не водночас намагалася обстоювати два майже взаємопротилежні шляхи націєтворення: через ініціативу й пасіонарність «низів» / народу або ж через вольові зусилля «верхів» / еліти, інтелігенції. Але насправді йшлося про своєрідний синтетичний проект, де б однаково важливими були спільні зусилля обох, нібито й цілком протилежних суспільних верств, за конструктивної взаємодії яких лише й можливо розраховувати на успіх. Очевидно, що в усталенні такого послідовного й чіткого розуміння досить непростой проблеми не обійшлося без допомоги й впливу М. Драгоманова. «За Вашу ідею, – обіцяла вона дядькові, – що мусить бути одна правда і для мужика, і для пана, я завжди стояла і буду стояти, а наскільки прислужуся їй ділом, се залежатиме від моїх сил і талану» [6, X, с. 220].

Значно складнішим, під будь-яким оглядом, виявився хід до досягнення цієї ж ідеї суспільної солідарності для В. Стефаника. Походження й пов'язані з ним світоглядні установки, активна заангажованість у громадсько-політичну сферу, а також сама своєрідність тогочасного галицького суспільства – це ті чинники, котрі насамперед утруднювали для нього досягнення означеного соціального компромісу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як і більшість вихідців із села, В. Стефаник покладав величезні надії на інтелігенцію, зокрема і то, мабуть, найперше, на міську. Однак виявилось, що ці сподівання були марними. Оповідуючи В. Морачевському про своє перебування у Львові наприкінці 1895 р., він, згадавши спілкування з місцевою українською «культурною спільнотою», з боєм зізнається: «Я все гадав, що вона краща і любив її. А тепер у мене такий неприємний час, що приходиться багато людей і їх вчинків не любити. [...] Я перестав любити руську інтелігенцію» [5, с. 334]. Та й навіть п'ятиліттям раніше, коли

ще зберігалася можливість дійти порозуміння в його міркуваннях на цю тему, вже пробивалися сумніви та зневіра. У публіцистичному виступі «Жолудки наших робітних людей і читальні» поряд із настійливими закличками не обмежувати «працю з мужиком» лише поверховим просвітництвом, звучать застереження щодо цілком імовірного й остаточного розходження шляхів народу та тих, хто вважає себе його провідниками.

Очевидно вирішивши, що далі чекати на ініціативу «верхів» – то тільки втрачати час, В. Стефаник кладе тягар обов'язку, а отже й відповідальності за своє теперішнє й майбутнє на саме селянство. І важлива місія випадала тим, хто походженням, щирістю й відданістю світу, з котрого вийшли, міг представляти його інтереси. Більше того – активно допомагати спільноті, словом і ділом боротися за свої права. Така сила справді на той час уже вповні сформувалася, що й дозволило М. Зерову назвати її другим (після покоління Франка й Павлика) «виводком радикальної селянської інтелігенції». Зрозуміло, що вченому ішлося про молодшу генерацію галицьких інтелектуалів найяскравіше представлену т. зв. «покутською трійцею». Певність В. Стефаника у своїй і свого народу спроможності боротися за кращу долю ґрунтувалася на глибокому, сливе генетичному, інстинктивному знанні чи просто таки відчутті його величезної пасіонарності, потуги, яка вироблялася й випробовувалася впродовж віків важкого, сповненого небезпек життя. «Люблю мужиків, – зізнавався він О. Кобилянській, – за їх тисячолітню, важку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі смерті не бояться. За того, що вони є, хоть пройшли над ними бурі світові і повалили народи і культури. Є що любити і до кого прихилитися» [5, с. 416].

Як той, хто називав себе сином землі й ніколи не губив зв'язку з нею, В. Стефаник гостро відчував те головне, що різнило його від інших, які цей зв'язок безповоротно втратили. «Я не люблю говорити, що мужики є скривджені, – запевняв письменник львівську публіку, що завітала на його ювілейний вечір. – Може ви, інтелігенти делікатні, переніжені, часом бідніші, як вони. А чи ви самі не признаєте, що у вас нема тої сили, що в мужика, чи ви вічно не звертаєтеся за тою силою до нього?» [3, с. 99]. Але, слід думати, автор чудово розумів, що сила, так ним поетизована, це стихія, котру щойно належить приборкати й загартувати, щоб потім випробувати на ділі. Тому й таким захопленням і навіть радісним, попри справжній трагізм ситуації, він почувався у грізний, кривавий рік виборчої кампанії 1897 р. «Для мене се весна, – піднесено звітує щойно випущений з криміналу Стефаник другові Морачевському, – бо чують мої мужики крові у собі багато і виливають її в чорну землю. Тішуся їх силою і їх пролітою кровею, бо кров змиє болото з нашого тіла і з ран наших тріло» [5, с. 367].

Ті бурхливі 1890-ті рр. на Галичині – то пора великих надій і сподівань. І пов'язані вони були не так із виборами й можливістю щось змінити силами депутатів-русинів у парламенті, як з очікуваннями діждатися нарешті пробудження з віковичного сну велета-народу. Без перебільшення, увага всіх свідомих українців у той час була прикута до подій за Збручем. Із Софії в епістолярному діалозі з небогою їх жваво обговорював і М. Драгоманов. Як виглядає, він у своїх розрахунках також сподівався на простолюду. Конспективно один із дядькових листів до старшої сестри, датований 1893-м р., подала О. Косач-Кривинюк. Його автор і без тіні жарту твердив, «що у галицьких мужиків більше світла в головах, ніж у академіків і професорів. Коли б 100 таких мужиків зорганізувати, то він і Павлик могли б спокійно вмерти» [2, с. 198]. Ясна річ, що жодному з адресатів не йшлося про ідеалізацію. Добре вони пізнали не лише силу та переваги, але й, делікатно кажучи, не зовсім позитивні якості рідного народу. І свідомий акцент М. Драгоманова саме на ймовірній проблемі гуртування співвітчизників довкола громадських справ може слугувати тому зайвим підтвердженням.

В. Стефаник, очевидно, знав свій народ не гірше, ніж його колеги, бо, попри створений критикою образ, сказати б, ідеального хлопомана, також не мав у цьому питання ілюзій. Показовим може бути випадок 1909 р., коли в рідному Русові на зустріч зі своїм односельцем – відомим письменником і політиком, прийшло дуже мало людей. Очевидець занотував той невеличкий виступ з котрим звернувся до них В. Стефаник: «Що кому говорити так, як головою о мур. – З гіркотою вів промовець. – А я вже тільки бив головою о мур мужицької впертості до просвіти і злуки... і – мур стоїть, як стояв, а я ходжу з розбитою головою і закривавленим серцем. *І нам, що вас любим і для вас працюєм, лишається одно: або зробимо з вас, мужиків, народ або упадем... Подумайте яка завдача: з мужиків – народ* (курсив мій – Р. С.)» [5, с. 488].

Виокремлений фрагмент характерний не лише масштабністю поставленого завдання, а й позиціонуванням суб'єкта та об'єкта дії. Мета вимагала однакової готовності й здатності до взаємодії від обох сторін. Образно кажучи, матеріал потребував умілих рук і твердої волі, щоб «зробити» з нього задумане. І, зворотною чергою, талант і покликання майстра могли реалізуватися тільки за наявності відповідного поля й ресурсу. Зі всього випливає також, що своє місце В. Стефаник бачив серед тих, котрі надаватимуть форми матеріалові.

Але хто ж ця, така необхідна в тогочасних реаліях, активна, творча сила? Відповідь тут може бути одна і вона очевидна – інтелігенція. Та вже значно менш очевидно видається можливість здійснити задумане лише зусиллями того її порівняно невеликого сегменту, який М. Зеров визначав «радикально селянським». Отже, так чи так, доводилося розраховувати на весь соціальний прошарок. Інтелігенція та В. Стефаник – то складна й почасти навіть дразлива тема. У літературознавстві вона, загалом, достатньо розглянута. Тому цікавими є ті моменти, що напряду чи опосередковано мають стосунок до розуміння явища Лесею Українкою.

Ще за радянських часів загальним стало твердження, що В. Стефаник не сприймав руської інтелігенції. Справді, він ніколи не приховував цього, а, здається, навпаки, використовував кожен навіть найменшу нагоду, щоб його підтвердити. Особливо гострими випадками рясніє кореспонденція письменника зламу століть. З-поміж багатьох різних і емоціями, і аргументацією висловлювань варто навести одне з найпоказовіших. Зізнання зроблене в листі до О. Кобилянської наприкінці 1898 р. може почасти пояснити й те, чому автор волів дискутувати у приватному форматі. «Правда, я не люблю руської інтелігенції, [...] – визнає він і відразу ж пояснює чому. – Не можна любити то, що вродилося тому п'ятдесят років і є маленьке та до того миршаве. Оправдати я годен, але любити не можу» [5, с. 416]. Бажання, таке природне для нації, що формується, залишити «хвороби росту» на обговорення і розсуд самих українців, у цій випадку живилося ще й надіями на успіх всієї справи. Також зрозумілими виглядають зауваги й щодо відсутності необхідної тягlosti, традиції, яка б належно регламентувала та скеровувала процес. Тому цілком у «стилі» В. Стефаника й остаточна, виведена для себе формула: виправдовувати, але не любити.

Основною ж причиною відзначеної «нелюбові» постає громадсько-політичний і навіть світоглядний антагонізм, що, на думку письменника, роздирав руську суспільність. У відомій статті 1899 р. «Поети і інтелігенція» він визначав його через боротьбу «мужицьких інтересів у всіх найідеальніших об'явах з інтересами інтелігенції, того нового доробкевича (узагальнений тип суспільного діяча, що походить від імені реального політика зламу століть. – Р. С.), котрий хоче видобутися наверх і запанувати» [5, с. 324]. Не менш проникливо автор аналізував свідомість та психологію таких людей і то найперше у сфері взаємин з нижчими верствами.

Найбільшою помилкою в їхніх проектах (чи проєктах) із розбудови національного організму є ігнорування ролі й інтересів села. І тільки незнання реального життя могло призвести до такого засліплення, яке зумовлене внутрішніми вадами (духовного, морально-етичного порядку) самої інтелігенції. І річ навіть не в тім, що вона не має вітальної сили мужика, а в тому, що у своїй заскорузлості й гордині не бажає визнавати її за щось життєво необхідне. Більше того, на думку В. Стефаника, тут наявне своєрідне психологічне заміщення, коли власні вади покриваються / переносяться на іншого. «Нема одного русина інтелігентного, аби не жалував, нема такої подлої душі руської, аби не жалувала “простолюдина” [...] – із сарказмом писав він В. Гамораківі. – Сей головний тон нашої інтелігенції гупо-жалісливий виїдає всяку силу в молодих душах і робить з них декламаторів і калік. Гляньте довкола себе, а побачите старих сантиментальних акторів, що грають роллю “селянолюбців”. – і, як висновок – *Грати роллю – се патріотизм* (курсив мій. – Р. С.)» [5, с. 431]. Підсумкова заувага прикметна в характеристиці епохи, адже поза і фразерство, що підмінювали (і не без успіху) реальні справи, стали чи не другою натурою багатьох тогочасних «прогресивних» громадських діячів. У сказаному привертає увагу й невідоме вболівання автора за те, як фатально ця суспільна роль позначається на молоді.

Усе помічене В. Стефаником можна сміливо доповнювати спостереженнями Лесі Українки над діяльністю наддніпрянських народовців. Знаними, під цим оглядом, є ідейні суперечності поміж старшим, представленим т. зв. групою О. Кониського, і молодшим, виразником ідей і настроїв яких був гурток «Плеяда», поколіннями. З-поміж критичних зауваг висловлених на адресу «кониськівців» чи не ключовою постає все те ж, за її словами «неприйняття радикальства». А це призводило до стишування

ініціативи й потреби реальної праці, перетворення природної, вільної особистості на суспільний автомат, повсякчас готовий грати заздалегідь визначену роль. Особливо прикрим видавалося таке світоглядне, психологічне «ламання» обдарованих, творчих натур, що сталося, на її думку із В. Самійленком та І. Степенком. «Він (О. Кониський. – *Р. С.*), – нарікала Леся Українка в листі Драгоманову, – нам з'їв одного дуже талановитого поета, що колись писав дуже порядні ліричні та юмористичні вірші, а тепер рифмує вузько-циклоп'ячі тенденції і по горобцях з гармат стріляє. [...] З'їли хлопця, схрупали з душею! Тепер їдять одного зовсім молоденького і, певне, теж з'їдять. – і, як узагальнення до сказаного, ширша заувага, – У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи (а надто вже коли писати дешифо), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п. Така легкість репутації приманює многих» [2, с. 244].

Фальш у ставленні до себе й поверховість сприйняття світу та свого призначення в ньому неминуче витворює таку ж фальшиву, сповнену лицемір'я, недовіри й обману атмосферу. Не дивно, отже, що В. Стефанік радив О. Кобилянській, аби поновити погідність духу, бодай на незначний термін залишати батьківщину. Ще проникливішим було спостережене ним ставлення «образованої верстви» до І. Франка. Це тим паче важливо, що хотів того В. Стефанік, а чи ні, але багато в чому він повторював (змушений був повторювати) шлях і долю старшого колеги. У листі до тієї ж О. Кобилянської він, повертаючись до наболілого, писав: «Минуле єї (руської інтелігенції. – *Р. С.*) чорне, ще від 48 р[оку] чорне. В'язала поляків повстанців, доносила до поліції. Кільканадцять років несла просто в поліцію Франка [...]. Нині стала хитрійша. Краде Франкові голоси при виборах і рівночасно святкує его 25-літню працю, хоче Франкові конче закинути, що б'є мужиків по лиці, і радується его прологом (виступ, у котрім звучали критичні закиди щодо селянства. – *Р. С.*) на представленню Наталки Полтавки» [5, с. 418]. Чи міг автор розраховувати на щось краще для себе? І, головне, що йому належало робити?

Певний час В. Стефанік сподівався на позитивний вплив і, можливо, навіть посутню допомогу братів із підросійської України. Та від цих очікувань, які, однак не були виправдані громадсько-політичними умовами, згодом лишилося тільки переконання (котре повністю розділяла й Леся Українка), що в масі своїй наддніпрянці значно діяльніші у справах і природніші в поведінці та психології, ніж галичани.

Отже, не залишалось іншого шляху, як, опираючись на власні сили, пробувати *перетворювати* чи, В. Стефаніку, мабуть, більше заїмпонувало б слово *творити* інтелігенцію. Таке дефінітивне уточнення – не просто словесна гра, а намагання якомога докладніше описати ситуацію. Зробити це допоможуть і два листи письменника 1898 року, які впродовж листопада один за одним було відіслано О. Кобилянській. Прагнучи пояснити власну, сказати б, споглядальну позицію він ставить перед собою абсолютно, як підкреслює, практичне запитання: «Чому я не стараюся змінити інтелігенцію?» А весь подальший виклад – це, по суті, спроба на нього відповісти: «Тому, що мені не хочеться бабрати в препарованню легкої страви. – а коли так, – То можна [хоча б] сказати блуди інтелігенції в єї очі. Я скажу» [5, с. 417]. Але розуміючи, що така відповідь, через іронічний тон, надто вже неконкретна, у наступному листі додає: «Любити єї – значить заболотитися, ненавидіти – значить любити чистоту людську. Для неї лише той серце має, хто єї хоче в кусні розбити» [5, с. 418]. Критично-полемічний ракурс, у якому постають взаємини автора з опонентами, попри категоричність зроблених заяв, усе ж не визначався, як це деколи видавалося радянським науковцям, тільки тотальною деструкцією. Основою ж стратегії «розбивання» залишалася художня творчість, що, як і громадсько-політична діяльність В. Стефаніка, у суті своїй скерована на витворення через *очищення* й, доведеться ужити актуальний в ті часи термін, *пробудження*, справжньої національної еліти.

Отже, українська інтелігенція – це феномен, що відштовхував своєю аморальністю й інертністю та водночас притягував потенційною роллю в суспільнім будівництві. Тому таким войовничо-непримиренним був осуд її вад, і таким цілеспрямованим прагнення їх подолати. Для цього В. Стефаніком навіть було укладено невеличку програму, кожен із наступних пунктів якої, доповнюючи і розширюючи попередній, виявляв як призначення, так і завдання тих, до кого апелював. На думку автора слід розгорнути (можливо й широкую) публічну «кампанію, аби вона раз вийшла з того 1) що вона що-небудь варта в поступі народа, 2) що вона є інтелігенція свого народа, 3) що вона живий кавалок живого організму, 4) що вона до чогось придатна в культурнім і суспільно-політичнім життю народа» [5, с. 382]. Здавалося б, що особливого відкриття тут не зроблено. Адже від людей, котрі вважали себе лідерами нації, просто

вимагалось виконувати свої обов'язки. Та, як засвідчила практика, між самовизнанням і претензіями та реальними справами зазвичай пролягала величезна прірва.

З огляду на подану «програму» (звірівши з нею життя і діяльність В. Стефаніка), можна спробувати відповісти на питання, котре напрошувалося вже давно: до котрої ж із суспільних верств – і переконаннями, і світоглядом, і поведінкою – він належав? (Запропоновану М. Зеровим дефініцію «сільська інтелігенція» в цьому випадку слід визнати обмеженою, а точніше половинчатою). Звертаючись до відої тези про перебування чи балансування на межі двох світів – мужицького і панського, – необхідно уточнити, що тут не може йтися про своєрідний синтетичний, серединний проект, або ж етап суспільної еволюції. Тим паче, думка ця не нова. Ще в 1910-х рр. її, щоправда в дещо іншому формулюванні, подав один знаний історик літератури. Відома й зворотна реакція. «В. Дорошенкові, – писав В. Стефанік 1924 р., – раз вихопилося, що я поет загибаючого села і, що я, як сирота, стою між двома класами. Чи село загине і чи я є поетом якогось суспільного кадавера, це треба б доказати» [5, с. 467]. Зрозуміло, що і в тому, і в тому випадку доводити вже нічого не потрібно. Слід хіба визнати, що міцно стоячи на землі (не гублячи о зв'язку із середовищем, з якого походив), В. Стефанік, наче той Антей, сягав високостей духу. Таких людей тоді були одиниці й видавалися вони білими круками на тлі суспільного прошарку, званого інтелігенцією. Тому й не дивно, що на межі століть від цього «звання», яке настільки девальвувало, відмовився сам письменник. Так само на протигагу старшому поколінню Лесі Українка та її товариші-плеядівці в той же час відмовилися від самоназви «українофіли», вирішивши зватися просто – «українці, бо ми такими єсьмо, окрім всякого “фільства”» [2, с. 86].

Нелегко сказати, кому з них було важче торувати власний шлях. Чи В. Стефанікові, котрий усе ж мав певне соціальне підґрунтя, сказати б, опертя на свій клас (хоча й бачив усі його недоліки), чи Лесі Українці, яка змушена була розпочинати, покладаючись, фактично, тільки на власні сили та ще підтримку нечисленної громадки однодумців. Але внутрішній саморозвиток та громадсько-культурна діяльність обох переконливо засвідчують невинне прямування до однієї, спільної мети – творення (і то найперше власним прикладом) української інтелігенції. А в термінах соціології цей процес можна описати ще й як народження з безправних підданих – свідомих громадян, нехай поки що і без політично оформленої держави.

А для додаткового доведення максими «Стефанік – інтелігент» варто навести два по суті суголосні спостереження дуже різних і вихованням, і світоглядом людей – молодших сучасників письменника. Перший із них – відомий у 1920–30-х рр. естет і ліберал М. Рудницький. Він враження від зустрічей з митцем дуже вдало спроектував на його творчість. «Свідомо, з деякою афектованою гордістю, – читаємо у відомій праці «Від Мирного до Хвильового», – підкреслює, що він (В. Стефанік. – Р. С.) “мужик” і зберігає деякі форми своєрідно-аристократичної поведінки. Але мозок його інтелігентський, і тільки завдяки ньому він зумів кермувати своїм талантом, обмеженим до такого невеличкого світу і таких простих мистецьких засобів» [4, с. 186]. Натомість опонент М. Рудницького – очільник міжвоєнного націоналістичного угруповання літераторів Д. Донцов – власні судження опирає на виявлених ним рисах пасіонарності й навіть волонтаризму письменника та його героїв. Міць їхнього духу критик намагається перевірити у своєрідному змаганні («правданні») із самим Богом, котрому людина наважується сміливо дивитися просто у вічі. «Ось завзяття, – захоплено коментує він, – якого не зрозуміти духовним мішанцям і яке властиво тільки панові або мужикові; панові, коли він ще має панську душу, мужикові – що хоче її собі присвоїти. Той світовий трагізм, що робив інших, як віск, натхнув його тою екстазою, яка є самотнім шляхом до афірмації життя, до упоєння ним» [1, с. 181].

Зроблені Д. Донцовим висновки, хоч, мабуть, він і не покладав собі цього за мету, можуть дещо прояснити й у взаєминах В. Стефаніка з Богом. Відразу ж, як і стосовно Лесі Українки, потрібно розмежувати ставлення до релігії, сповідуваної тією чи тією конфесією, і до віри. Почати варто з першого, і не тільки тому, що тут усе набагато очевидніше. Сприйняття митцями церковних інституцій певним чином виявляє і їхнє особисте розуміння ідеї Вищої Сили та її місця й ролі в житті людини.

Стан і статус російського православ'я як офіційно удержавленого культу, служителя котрого в структурі імперської влади мали функції нагляду й пропаганди, був цілком очевидним. Це та українофобські позиції назавжди відвернули від церкви багатьох вітчизняних інтелектуалів. Із тогочасних письменників можна згадати імена М. Коцюбинського (що цікаво, учня духовного училища і, за власним зізнанням, атеїста), В. Винниченка, А. Кримського і, звичайно, Лесі Українки. Зрозуміло, що

на відхід від панівної релігії впливали й інші чинники, серед яких, найперше, слід назвати захоплення політичними вченнями і зокрема соціалізмом.

Натомість у Галичині панівна греко-католицька церква позиціонувалася як близька й спочутлива бідам та прагненням народу. Якщо брати буремне ХХ століття, діяльність багатьох її священників це підтверджує. Однак в часи, про які йдеться (остання чверть ХІХ – початок ХХ ст.), таке порозуміння було далеко не всюди. Ситуація змінилася щойно по оголошенні конституційних свобод та спалахові політичної активності. Відтоді клерикали, які в більшості ставали на бік владних і провладних партій та кандидатів, почали помітно втрачати довіру навіть найвідданіших мирян – селянства. Провина ж за «зведення» темних і покірних рабів Божих цілковито покладалася на радикалів. Останні цього аж ніяк не заперечували, а, навпаки, вважали неабияким досягненням. Ось як декларовано їхню позицію одним з активних партійців: «Радикали вже кілька років як сточили війну з попами, – писав В. Стефанік у статті 1898 року «Молоді попи». – Лишилася лишень слава, що мужики насиділися по арештах за образу церкви або обряду, що попи відтоді стратили віру серед народа. Де мужики більше сиділи в арешті, там менше є доходу попові. Нині піп і мужики не є приятелями, але живуть коло себе як можуть» [5, с. 316].

Підсумкове формулювання «живуть як можуть» дуже промовисте, бо фіксує наявність прірви поміж народом і духовенством, прірви, що її спільно і то значними зусиллями буде подолано тільки згодом. Та в часи, про які йдеться, принаймні на думку тих же радикалів, супротивною стороною робилося все, щоб її поглибити. У сприйнятті В. Стефаніка політика церкви, як у недалекому минулому, так і тепер, скеровувалася на зближення із владою, ким би та не була представлена. Колишня відданість православної доктрині змінилася прихильністю до католицизму, набравши в сьогоденні загрози цілковитої (і не тільки релігійної) колонізації. А от реакція на це людей, особливо в селах, виявилася чи не абсолютно протилежною, сливе протестною, адже багато хто почав прихилитися до православ'я. Перемога ж цієї конфесії, як її розумів письменник, неминуче означатиме не лише поразку греко-католиків, але й, у найближчій перспективі, – клерикалізму взагалі. Бо ж християнство східного обряду і традицією, і культовою практикою лише спонукає мирян до схизми (у В. Стефаніка «штунди», а, власне, «безпопівства») – пошуку Бога поза межами панівного канону.

Висновки. Мабуть, одним з найвагоміших світоглядних здобутків, досягнутих у часі тривалого занурення у сферу активної соціальної роботи, стало переконання в необхідності витворення інституту національних провідників, еліти. Визнати це як доконечну потребу, незважаючи на до кінця так і не зняті упередження супроти «освіченої руськості», довелося й такому «селянофілу» як В. Стефанік. Його життя і діяльність виразно демонструють один із найпоширеніших шляхів / способів рекрутування до лав інтелігенції вихідців з низів суспільства. Тією ж мірою, до слова, що й приклад Лесі Українки виявляє, щоправда менш поширений, механізм сепарації й підготовки національних кадрів з вищої та, здавалося б, за визначенням проімперської верстви.

Покоління порубіжжя сміливо почало із себе складний і багато в чому неоднозначний експеримент творення такого унікального субстрату як інтелігенція. Зрозуміло, що в цьому процесі чимало було й помилок, але, безперечно, незрівнянно більше здобутків. Основним із них можна вважати чітке усвідомлення на рівні спільноти, а не тільки ініціативної одиниці, своєї національно-громадянської приналежності, а також буттєвого призначення. Останнє в оприявленому культурному контексті видається особливо актуальним, адже досвід їхніх попередників у поєднанні служби народові й власної професійної реалізації далеко не завжди виявлявся позитивним. Як іронізувала Леся Українка, вітчизняним літераторам за громадськими клопатами просто ніколи ставати «слов'янськими шекспірами». Однак воля сягнути визначеного долею покликання, на щастя, виявилася понад усе. Та знову ж у В. Стефаніка це самооприявлення мистецького первня не обійшлося без додаткових ускладнень і внутрішнього, морально-психологічного та зовнішньо-об'єктивного планів. Щоправда, з усією беззастережністю підтвердити тезу свого наступника й тезки В. Стуса про те, що «коли було б краще жити, то віршів би не писав, а робив би коло землі», він навряд чи й погодився.

Джерела та література

1. Донцов Д. Літературна есеїстика / Д. Донцов. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2009. – 688 с.
2. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості : репринт. вид. / О. Косач-Кривинюк. – Луцьк : ВАТ Вол. обл. друк., 2006. – 928 с.
3. Рудницький М. Його слово / М. Рудницький // Василь Стефанік у критиці та спогадах. – К. : Дніпро, 1970. – С. 97–99.

4. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? / М. Рудницький. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2009. – (Серія «Cogito: навчальна класика»). – 502 с.
5. Стефанік В. Твори / В. Стефанік. – К. : Дніпро, 1964. – 552 с.
6. Українка Леся. Збір. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.

Романов Сергей. Проблемы структурирования украинского общества в понимании Леси Украинки и Василя Стэфанька. Крестьянство. Духовенство. Интеллигенция. В статье рассматриваются особенности формирования национальной элиты в Украине конца XIX – начала XX вв. В связи с тем, что страна в то время находилась в составе разных империй, Российской и Австро-Венгерской, специфика процесса проанализирована с перспективы представителей двух регионов – Центральной Украины (Леся Украинка) и Галиции (В. Стэфаньк). Через восприятие и личный опыт главных писателей раннеמודерного периода показаны пути мобилизации и роста культурных и общественно-политических кадров нации. Приняты во внимание классовые, социально-экономические, культурные, лично-бытовые уровни жизни Украины на сломе веков.

Ключевые слова: народ, государство, культура, искусство, политика, прошлое, будущее, развитие.

Romanov Serhiy. The Problems of Ukrainian Society's Structuration over Lesya Ukrainka's and Vasyl Stephanyk's Perception. Peasantry. Clergy. Arts Community. In the article the Ukrainian elite's the end of the XIX – beginning XX c. peculiarities are analysed. Because the country in that time was split by Russian and Austria and Hungary empires the process was researched over perception by two regions agents – East (the land close to the Dnipro) Lesya Ukrainka and West (Galithina) Vasyl Stephanyk. Over perception and personality experiences two main writers the Ukrainian art nuove epoch the methods of mobilization and development of arts and political personnel for nation are showed. The class, society and economical, cultural, private and everyday factors of Ukrainian life are analysed.

Key words: people, state, culture, art, politics, religion, the past, the future, progress.

Стаття надійшла до редколегії
16. 10. 2017 р.

УДК 821.161.2'04-13.09:7.04

Павло Салевич

«Дунай» у «Слові о полку Ігоревім»: образ «річки великої, славної і віддаленої»

У дослідженні на основі багатьох різноаспектних наукових спостережень, головно над «українською народною словесністю», виявлено історичне значення (присутнього як сакральний архетип в українській культурній картині світу) міфологічного образу Дунаю, п'ять разів згаданого в «Слові о полку Ігоревім». Як шлях незадовільний у виясненні природи та значення образу Дунаю в «Слові», наведено також підсумки викривлення його розуміння в російській ідеологічній науці, яка досі не бажає визнати твір українським і не дотримується в дослідженні «Слова» необхідного – «зв'язку з української мовою та історичною традицією» (І. Франко).

Ключові слова: міфологічний образ Дунаю, сакральний етнічний архетип, загальне й історичне значення образу, українська народна словесність, замовляння, молитва, мотив живої та мертвої води, образ Ярославни, українська культурна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Предметом пропонованого дослідження є недостатнє вияснення значення міфологічного образу Дунаю із «Слова о полку Ігоревім». Досі нез'ясовано, у якому значенні вжито Дунай: загальному (як будь-яких: водойми, потоку, річки) чи історичному (річки реального географічного простору).

Аналіз досліджень цієї проблеми. У підсумкових працях російської словістики – російської ідеологічної науки, під значним впливом якої нині перебуває світова наука про українське «Слово», розглянуто три напрямки розуміння образу Дунаю у «Слові»: Дунай вжито 1) у «загальному значенні будь-якої річки», «річки взагалі», «води взагалі»; 2) у значенні «власного імені», «історичної річки»; 3) у першому й другому значеннях водночас. Вияснення досліджуваного образу суттєво впливає на розуміння не лише трьох частин тексту «Слова», які безпосередньо пов'язані з ним – двох замовлянь та однієї пісні-слави, але й на розуміння української міфопічної пам'ятки загалом. Пропоноване ж